

Morál és jog viszonya a közvéleményben

Írta: dr. Irk Ferenc,
az OKKrl csoportvezetője

I. Előzmények

A társadalmi beilleszkedési zavarokkal kapcsolatos vizsgálatok második ötéves ciklusában indult meg a kutatás a jogtudat egy különleges területének a feltérképezésére. Célul azt tűztem ki, hogy a morál és a jog viszonyának néhány vetületével foglalkozzam. Ehhez elsősorban az adott indítást, hogy napjainkban (még inkább a földcsúszamlásszerű társadalmi-jogi változásokat megelőző 1986–87-es esztendőkből) nagyon gyakran esik (esett) szó az értékválságról. Arról (különösen az utóbbi időkben már nyíltan) is, hogy a hatalmi és a közvéleményi ítéletalkotás között nagy a különbség; olykor kifejezett szakadék tátong. Bizonyos, a társadalom szempontjából döntő jelentőségű kérdésekről a két szint nézete alapvetően ellentétes.

A korábbi években e témakör szakirodalmi összegezéséről a szaklapokban beszámoltam.¹ Ennek során számomra az a felfogás vált elfogadhatóvá, amelyik a morális és a jogi bünt egyrészt nem tartja azonos kategóriának; másrészt a kettőt nem is tekinti egymástól elválaszthatónak. A különféle felfogások közül különösen az egalitáriánus és az utilitáriánus elmélet mellett és ellen szóló érvekkel foglalkoztam behatóan. Számomra az utilitáriánus elmélet képviselőinek érvrendszere vált elfogadhatóvá. Ennek leegyszerűsített magyarázatát abban lehetne összefoglalni, hogy a társadalmi közjót hosszú távon ennek a nézetnek a szellemében cselekvők képesek a leginkább szolgálni.

¹ Irányzatok a tett morális és jogi értékeléséről. Magyar Jog 1988/11. 951–957. pp.: Az erkölcs és a jog viszonyának történeti fejlődése. Jogtudományi Közöny 1989/4. 197–201. pp.

Úgy vélem, hogy csak az a jogi (büntetőjogi) rendszer lehet hatékony, amelyik egyrésztől szilárdan épít a társadalom legalapvetőbb értékeire, a jog érvényesüléséhez ezeket felhasználva, másrészt, amelyik ezen értékek hatékony megerősítését képes szolgálni.

Az talán nem kétséges, hogy a jog (ezen belül is elsősorban a kutatásom mostani szakaszában elsődlegesen a középpontban levő büntetőjog) – finoman fogalmazva – nem teljes mértékben tölti be a társadalom formálására hivatott szerepét. Ennek hátterében – más okok mellett – véleményem szerint előkelő helyen áll az a már említett tény, hogy a társadalom és a hatalom értékítélete olykor meglehetősen távol áll egymástól. Most nemcsak a feudálszocialista hatalmi berendezkedés dogmatikai hibáiból eredő eltérésekre (mint pl. a társadalmi tulajdon előnyben részesítése az egyéb tulajdonformákkal szemben) gondolok, hanem olyan problémákra, mint hogy pl. a jog korántsem képes minden, a társadalomra súlyos veszélyt, sérelmet jelentő jelenségbe beavatkozni. Így kialakul egy olyan helyzet, hogy különféle megítélések szerint enyhébb súlyú tettekre a jog megtorlással reagál, míg a súlyosabbakat büntetlenül hagyja.

A kutatás megindulásakor e körülményekből azt a következtetést is le kellett vonnom, hogy korántsem biztos: a jelenlegi büntetőjog mindenben megfelel az igényeknek. Fel kellett tennem azt a kérdést, hogy nem lehetne-e bizonyos tettek jogi megítélésének súlyát csökkenteni, bizonyos esetekben akár dekriminalizálni, akár depönalizálni. (A súlyosítás lehetősége számomra nem volt, és ma sem alternatíva.)

Így gondolkodtam: ha vannak a jog szerint eltérően megítélendő tettek, amelyeket a közvélemény közel azonos súlyúnak vél (vagy fordítva: a közvélemény által nagyon is eltérően megítélendő tettet a jog egymáshoz hasonlóan kezel), miért ne lehetnének ezek az egész büntetőjogi rendszer felülvizsgálatának alapjaihoz szolgáló érvek.

II. A kutatás megtervezése

A feltáró munka során lakossági megkérdezésre került sor. Két dimenzióban végeztem el a tényfeltáró munkát. Az egyik (a kérdőívben is látható) dimenzió, a jogsértők különböző köreire terjedt ki a következők szerint: magánszemélyek [1], hivatali természetes személyek (ezen belül vezetők [2] és beosztottak [3]), továbbá intézményesült személyek (ezen belül tanácsi tisztségviselők [4], vállalatok és szövetkezetek [5], termelőszövetkezetek [6] és egyéb [7] személyek). A másik (a kérdőívben nem látható) dimenzió a megsértett értéktartományokat foglalta magában a következők szerint: biológiai (ezen belül környezetvédelmi [A] és egyéb [B]), gazdasági [C], intellektuális [D] (ezen belül az emberi jogokat sértő és egyéb), kulturális [E], morális (ezen belül szexuális [F] és egyéb [G]) értékek tartománya.

A kérdőívekre kerülő kérdések túlnyomó többsége a Központi Népi Ellenőrzési Bizottsághoz beérkező panaszok kiválogatása (1986. évből összesen 500 eset) alapján történt. Egyetértésben ezen intézmény vezetőivel, úgy véltem, hogy ide az emberek általában akkor fordulnak, amikor minden egyéb, törvényes eszközt kihatározták, lehetőséget kimerítettek, megsértett (vagy ilyennek vélt) jogérzetük mégsem nyert orvoslást. Köztudomású, hogy a hivatali visszaélések jelentős része e fórumhoz történő bejelentések alapján válik (pontosabban: 1989 végéig vált) nyilvánvalóvá.

A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság a bejelentéseket (névvel ellátottakat és a levelek mintegy felét kitevő, de az előbbieknél semmivel sem kisebb százalékarányban valós visszasságokat tartalmazó névteleneket) kódolva nyilvántartja. Számomra a közérdekű bejelentések következő csoportjai képezték a vizsgálódás tárgyát: az építés, a lakás- és ingatlankezelés, a műszaki fejlesztés és üzemszervezés, az anyaggazdálkodás, a munkaerő- és bér-gazdálkodás, a termelési folyamatokkal, az árakkal és az árpolitikával, a pénzügyi gazdálkodással, a fogyasztásicikk-ellátással, a vendéglátással, a fogyasztók érdekvédelmével, az egészségügyi szolgáltatással, az oktatással és neveléssel, a lakossági szolgáltatással, a közlekedéssel, az államigazgatási és tanácsi gazdálkodás-

sal, a vezetéssel és irányítással, a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekményekkel, a gazdálkodási kötelesség megszegésével, a munkaviszonnyal, valamint a meghozott határozatokkal kapcsolatos bejelentések, panaszok.

Ezen alapházisához kiegészítésül szolgáltak bizonyos kérdések a Sajó András vezette „Jogtudat II.” TÁRKI vizsgálat kérdőívjéből, továbbá az Élet és Irodalom 1985–87 között megjelent riportjából.

A 69 kérdést tartalmazó próbakérdőívet a Pécsi Janus Pannoniusz Tudományegyetem 100 jogász és közgazdász hallgatója töltötte ki. Az itt szerzett tapasztalatok alapján bizonyos kérdések újrafogalmazására, elhagyására, illetve tartalék-kérdések felvételére került sor.

A végleges kérdőív végére 13, a kutatástól lényegében független kérdés került, amelyek a közlekedésbiztonságot érintik. Erre azért volt szükség, mert a rendkívül szűk anyagi keret (50 ezer Ft) a postai kiküldésre is alig lett volna elég, az egyéb járulékos költségek teljesen fedezetlenek maradtak volna. Az Országos Közlekedésbiztonsági Tanács (OKBT) 40 ezer Ft-os támogatása nélkül a kutatást nem lehetett volna lefolytatni. Úgyisintén a Belügyminisztérium segítsége is elengedhetetlen volt, amelyik a véletlenszerűen kiválasztott 2000-es név- és lakcímlistát bocsátotta rendelkezésünkre. (Ezt az ÁNH 200 ezer Ft-ért vállalta volna.) Köszönetemet ezúton is kifejezem e szervezetek segítséget nyújtó vezetőinek.

A postai kiküldés (Korinek László tapasztalatait felhasználva előbb a levelezőlapos értesítő, majd a válasborítékkal ellátott anonim kérdőív továbbítása) az OKBT égisze alatt történt. A jól ismert szervezet feltehetően semlegesebbnek tűnhetett a kitöltők számára, mint a kutatóhelyként szolgáló Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet.

A BM-től kapott címlista elsődleges szelekciója után 1988. augusztus 25-én összesen 1967 db előértesítő levelezőlapot küldtünk ki. Ebből 87 érkezett vissza különböző okok miatt (nem fogadta el, vagy nem kereste: 2; ismeretlen helyre költözött: 29; a cím ismeretlen: 43; a cím elégtelen: 7; meghalt: 6). 24 személy válaszlévelben közölte, hogy a felmérésben – amelynek önkéntességét

csakúgy mint névtelenségét már az előértesítésben hangsúlyoztuk – nem kíván részt venni. Ezeket a további felmérésből kivettük.

Az 1988. szeptember 1-jén kiküldött kérdőívek száma 1922 db volt. Ebből különféle okok miatt 45 érkezett kitöltetlenül vissza. (Nem fogadta el, vagy nem kereste: 6; ismeretlen helyre költözött: 13; a címzett ismeretlen: 21; a cím elégtelen: 2; meghalt: 3.) További 42 személy bár a kérdőívet átvette, de azt mégis kitöltetlenül küldte vissza.

Az a tény, hogy az 1988. október 25-ig visszaérkezett kérdőívek aránya $61,2\%$ volt, s közülük 1089 értékelhetőnek bizonyult (a kiküldött kérdőívek $56,7\%$), arra utal, hogy a lakosság meglehetősen nagy érdeklődést tanúsított a kérdések iránt. Az anonimitás hangsúlyozása ellenére 68 fő névvel és címmel küldte vissza a kérdőívet. A kérdőív utolsó oldalán szereplő részletesebb észrevételezési, véleménynyilvánítási felkérésnek 73 személy tett eleget. (Ezek részletesebb értékelésére a későbbiekben még visszatérek.) Ez az elemszám a számítógépes feldolgozáshoz is elegendő nagyságú mintának bizonyult.

III. A kutatási eredmények részletezése

A kérdőívek kiértékelése során kapott eredményeket, az ezek alapján tehető főbb megállapításokat a következő rendszer szerint látom célszerűnek közreadni:

- általános értékelés a kérdéscsoportokról;
- a büntetés – nem büntetés kapcsolatában jellemző szabályszerűségek;
- az egyes tettek megítélésével kapcsolatos részletes megállapítások.

1 Általános értékelés

Az előző pontban említett élethelyzeteket, tényállásokat² a megkérdezetteknek kellett minősíteniök. A következő sorrendben és lehetőségek közül választhattak:

1. Egymás között egyezzenek ki a felek.
2. (Magasabb) hatóság rendezze, de senkit ne büntessenek meg!
3. Pénzbüntetést szabnék ki.
4. Börtönbüntetést szabnék ki.
5. Az okozóval a kárt megtéríteném.
6. Leváltanám, eltiltanám a foglalkozása gyakorlásától, elbocsátanám.
7. Megjutalmaznám.
8. Semmiféle intézkedésre nincs szükség.

Megjegyzem, hogy a kérdőívek visszaküldői közül többen jelezték: örültek volna annak, ha egyszerre több döntést is hozhattak volna (pl. börtönbüntetés kiszabása mellett foglalkozástól eltiltást, vagy a börtönbüntetésen belül a felfüggesztésre is mód nyílt volna), illetve ha más, a felsorolásban nem szereplő intézkedés javasolására is mód lett volna. Bár ezek a javasolt (és nagyon kézenfekvő) lehetőségek ismereteinket nyilván gyarapíthatták volna, ebben a felmérésben erre sajnos nem nyílt lehetőség. Az alaposabb megismerésnek gátat szabott a már említett, nagyon szűkös pénzügyi keret. A többi már elsősorban ennek folyománya. Minél nagyobb lett volna a potenciális válaszadási lehetőség, annál nagyobb mintára lett volna szükség a statisztikailag is értékelhető eredmények eléréséhez. (Az elemszám és a cellaszám nagysága még így is több esetben kritikus helyzetet teremtett a feldolgozás során. Több esetben a keresztátlák egyes celláiban levő alacsony gyakoriság, vagy az üres cellák megléte lehetetlenné tett olyan megállapításokat, amelyekre az anyag egészére jellemző strukturális törvényszerűségek miatt kevésbé kényes feldolgozás-

² A kérdőívet a tanulmányban meghivatkozott sorszámokkal a Melléklet tartalmazza. (Zárójelben a tanulmányban szereplő rövid szövegek találhatóak.)

technika esetén nyugodtan sort lehetett volna keríteni.) A nyílt vagy akárcsak félig zárt kérdőív gépi feldolgozása azonban jelentős költségtöbblettel járt volna. Ennek fedezetét képtelenség lett volna előteremteni.

Az előző felsorolásban szereplő válaszlehetőségek biztosítékot nyújtottak – a már említett korlátok között – arra is, hogy az ÚN-TÁRKI II. vizsgálat néhány kérdésével összehasonlítást lehessen tenni. (Bár ott kérdezőbiztosok dolgoztak, részben nyitott kérdések is voltak, amelyeket később tettek zártakká.)

Észrevehető, hogy a felsorolt válaszlehetőségek egyfajta, a leg súlyosabbtól a legenyhébb, vagy a legrosszabbtól a legjobb felé tartó döntési rangsort is jelentenek. A feldolgozás során ez a rangsorolás meg is történt a következők szerint:

- megjutalmaznám (1)
- semmiféle intézkedésre nincs szükség (2)
- egymás közt egyezzenek ki a felek (3)
- (magasabb) hatóság rendezze, de senkit ne büntessenek meg (4)
- az okozóval a kárt megtéríteném (5)
- pénzbüntetést szabnék ki (6)
- leváltanám, eltiltanám a foglalkozása gyakorlásától, elbocsátanám (7)
- börtönbüntetést szabnék ki (8).

A rangsor egyes helyeiről természetesen lehet vitatkozni (pl. azon, hogy kinek mi a szigorúbb büntetés: a kártérítés-e vagy inkább a pénzbüntetés), azonban nyilvánvaló, hogy a most rangsorba állított lehetséges válaszok két nagy részre tagolhatók: a nem büntető (1–4) és a büntető jellegű (5–8) megoldásokra.

Mielőtt a részletezésre rátérnék, szükségesnek tartom megemlíteni azt az *általános* jellegű *megállapítást*, amely szerint a megkérdezettek az előző pontban említett értéktartományok közül a legérzékenyebben a gazdasági jellegűekre reagálnak. (Viszonylag itt volt a legszigorúbb az ítélkezésük 1988 őszén.) Ezek közül is kiemelkedően a gazdasági és a politikai szempontból vezető állásban levők jogsértéseire. Az is általános érvényű tapasztalat, hogy a fiatalok (elsősorban a 24 év alattiak) toleránsabbak a jogsértésekkel, a jogi normákba nem ütköző, de etikailag elítélendő tet-

tekkel szemben mint az idősebbek. Ugyanez a megállapítás érvényes többnyire a nőkre és az alacsony (5 osztályos vagy kevesebb) végzettséggel rendelkezőkre. Akik sorsukkal inkább elégedetlenek, mint elégedettek, a rendezetlen családi körülmények között levők soraiban általában nagyobb számban és arányban találni a büntetést, ezen belül a szigorúbb büntetést kiszabni szándékozókát.

Ezek a megállapítások azért lényegesek, mert a minta egyébként nemre, korcsoportra és iskolai végzettségre vonatkoztatva reprezentatívnak tekinthető az ország felnőtt lakosságára.

2 A büntetés – nem büntetés kapcsolata

a) Általános kiértékelés

Az adatok feldolgozása során az összesítő értékeléskor egyidejűleg két dimenziót vettem figyelembe: az értékek és a tettek megvalósulási szintereit. E kettő mentén 10⁰/₀-os léptetésekkel soroltam külön-külön kategóriákba a kérdéseket. 0–10⁰/₀ közötti nem büntetendő tettek közé tehát azok tartoztak, amelyeket a megkérdezettek legsúlyosabban megítélendőeknek tartottak (hiszen 90⁰/₀-uk ezeknél büntetést tartott szükségesnek kiszabni). 90–100⁰/₀ közé tartoztak az előbbiekkal szemben azok, amelyeket a mintabeli közvélemény a legkevésbé súlyosaknak tartott (hiszen a megkérdezetteknek ekkora hányada nem tartotta szükségesnek büntetés kiszabását).

A 0–10⁰/₀-os kategóriába a 3, 4, 6–8, 17–23, 28, 29, 33, 37, 48 és 61-es kérdések tartoznak. Az adatok azt mutatják, hogy a lakosság igen súlyosan ítéli meg a magánosok, de méginkább a hivatali vezetők környezeti és gazdasági értéksértéseit. Legszigorúbban a hivatali vezetők értéksértéseit ítéli meg (a 90⁰/₀ felett büntetendő kategóriájába tartozik a hivatali vezetők kérdőívben szereplő tetteinek 50⁰/₀-a). Őket követik a magánszemélyek gazdasági értéksértései (a magánszemélyek 31,2⁰/₀-a szerepel itt), majd a hivatali beosztottak következnek (16,7⁰/₀). Utánuk a vállalatok, szövetkezetek jórészt elszemélytelenedett tettei következnek (11,1⁰/₀), majd

a tanácsok (9,1⁰/₀) kerülnek sorra. A termelőszövetkezetek két esete közül egyik sem szerepel ehelyütt.

Az értékek mentén elvégezve ugyanezt az elemzést, az állapítható meg, hogy viszonylag legnagyobb gyakorisággal a gazdasági szerepelnek (50⁰/₀), a sorban ezután a környezeti (42,9⁰/₀), a biológiai (25⁰/₀), az egyéb morális (20⁰/₀) és az intellektuális (7,1⁰/₀) értékek következnek. A szexuális és a kulturális értékek közül ehelyütt egyetlen egy sem foglal helyet.

Érdeemes még kiemelni, hogy a *hivatali vezetők* megítélése egy, két évvel korábbi (a Sajó András által irányított TÁRKI II.) felméréshez képest jelentősen szigorodott. Az akkori vizsgálat szerint a vezető miatti öngyilkos beosztott esetében (17-es kérdés) a megkérdezetteknek még 29,5⁰/₀-a nem látott indokot büntetésre. Jelen felmérésben már csak 3,2⁰/₀-uk vélekedett így.

Kitűnik az is, hogy a *legsúlyosabb* megítélés alá esik a lopás (az értékhatártól jórészt függetlenül), amit az bizonyít, hogy a magánszemélyek tetteinek egyharmada (3–8 kérdések) itt és emiatt foglal helyet. A megítélés a korábbi évekhez képest ugyancsak szigorodott. A 6–7-es tényállások lényegében azonos formában megtalálhatók a TÁRKI II. kérdőívben is (amely anyagban szereplő, 83. kérdésre adódó eredmények viszont egybevetethők egy nyugatnémet vizsgálat következtetéseivel, az ún. Sessar-felméréssel). A TÁRKI II. felmérésben a nem büntetők aránya 39,1⁰/₀, a jelen vizsgálat tanúsága szerint 5,5, (ha gazdagtól lop rádiót) ill. 8,1⁰/₀ (ha szegénytől lop azonos értékű rádiót). Hasonló a helyzet a 8-as tényállás (munkahelyről lop) esetében is: a TÁRKI II. vizsgálat szerint (85. kérdés, amelyik szintén összevethető a már említett német vizsgálattal) nem büntet a megkérdezettek 41,5⁰/₀, mintánkban 4,1⁰/₀-a.

Különös hangsúlyt kap a vezetői hatalommal való visszaélés, elsősorban a gazdasági élet területén, ezen belül is a lopás formájában megvalósuló cselekmények körén (18–20., 22–23., 28–29. kérdések) belül. A vezetőknek egyharmada itt és ezért szerepel.

Itt található még egy kérdés a már említett TÁRKI II. felmérésből. Ezúttal is jelentős szigorodás figyelhető meg: a korábbi felmérés szerint a szennyvizet a tóba vezető igazgatót (37-es kérdés)

a megkérdezetteknek 32,6⁰/₀-a, jelen mintánkban csak 2,6⁰/₀-a nem tartotta megbüntetésnek.

A 10,1–20⁰/₀ közötti büntetendők kategóriájára a következők jellemzők. Ide sorolódnak az 5., 40–41., 43., 45., 52. és 53-as kérdések. Az érintettek közül legnagyobb gyakorisággal szerepelnek a termelőszövetkezetek (50⁰/₀, ami azonban a kis elemszám miatt nem tekinthető jellemzőnek), majd a vállalatok, szövetkezetek (22,2⁰/₀), a hivatali beosztottak (16,7⁰/₀), majd a magánosok (12,5⁰/₀), s végül a tanácsok (9,1⁰/₀). A hivatali vezetők ebben a csoportban egyáltalán nem vesznek részt. Az értékek közül első helyen szerepel a kulturális (3,3⁰/₀), majd a biológiai (25⁰/₀), az egyéb morális (20⁰/₀) és a gazdasági értékek (13,6⁰/₀) tartománya. A környezeti, az intellektuális és a szexuális értékek egyáltalán nem képviseltetik magukat. Ebben a csoportban az előzőhöz képest már nem választhatók ki markáns jellemzők.

A 20,1–30⁰/₀ kategóriahatárok között helyezkednek el a 12., 24., 30., 34., 38., 55., 60. és 62-es kérdések. Az érintettek között első helyen vannak a hivatali beosztottak (3,3⁰/₀), őket követik a tanácsok (18,2⁰/₀), a hivatali vezetők (15⁰/₀) és a magánszemélyek (6,3⁰/₀). Az értékek közül a szexuális értékek 75, a kulturálisak 33,3, az egyéb morálisak 10, a gazdaságiak 9,1, az intellektuális értékek 7,1⁰/₀-a jelentkezik itt.

A 30,1–40⁰/₀-os közvéleményi büntetendőségi sávhatárok között található a 10–11, 15–16, 39, 47, 49–51, 56, 58 és 63-as esetek. A részesek közül a tanácsok 36,4, a vállalatok, szövetkezetek 3,3, a magánosok 18,8, a hivatali vezetők 5⁰/₀-a található e csoportban. Az értékek közül a környezeti és az intellektuálisak 28,6–28,6⁰/₀-a, a szexuálisok 25, a gazdaságiak 18,2, az egyéb morálisak 10⁰/₀-a található.

A 40,1–50⁰/₀-os kategóriába tartoznak a 13, 32, 36, 42, 57, 59 és 64-es esetek. A megítélés „tárgyai” közül a szövetkezetek 50, a tanácsok 18,2, a hivatali beosztottak 16,7, a hivatali vezetők 10, a magánszemélyek 6,25⁰/₀-os aránnyal vesznek részt. Az értékek közül a kulturálisak 33,3, az intellektuálisak 21,4, az egyéb morálisak 20, a környezeti 14,3⁰/₀-kal képviseltetik magukat.

Ezúttal értük el azt a szintet, amittől kezdve az emberek több-

sége a kérdőívben szereplő tette, cselekvésre, viselkedési formára semmiféle büntetést nem tart szükségesnek. Ezért mostantól kezdve ezek rövidített nevét is megemlítem.

Az 50,1–60⁰/₀ közötti tartományban vannak az 1-es (részeg férj, gyilkos feleség), a 2-es (részeg férj, öngyilkos feleség), a 9-es (200 ezer forint de szoc. otthon), a 26-os (mérgező anyagok tárolása), a 44-es (bolti lopás gyanúsítása) és a 46-os (67 éves tsz-tag özvegye nem kap nyugd.) esetek.

Figyelemre méltó, hogy a 2-es kérdés a TÁRKI II. egyik kérdésének pontos átvétele. Amíg a korábbiakban a megítélés szigorodásáról lehetett számot adni (ami a nagymértékű megítélésbeli eltérés miatt esetleg az adatfelvétel eltérő jellegéből fakadó válaszadási különbségre utalhatott), addig ezúttal szinte teljes az egyezés: a TÁRKI II/A mintavételben a megkérdezetteknek 54,1⁰/₀-a nem tartott semmiféle büntetés kiszabást indokoltnak a részeg férj ellen a miatta öngyilkossá lett feleség haláláért. A két vizsgálat közötti, kevesebb mint 2⁰/₀-os eltérés azt mutatja, hogy a közvéleményi megítélés ebben a kérdésben semmit nem változott. (Utal egyúttal arra is, hogy a két mintavétel egymásnak valószínűleg egyébként is kölcsönösen megfelel.)

Az érintettek közül ide tartozik a vállalatok, szövetkezetek 22,2, a magánszemélyek 18,8, és a hivatali vezetők 5⁰/₀-a. Az értékek között itt szerepel a biológiaiak 50 (1), az intellektuálisak 1,4 és a környezetiak 14,3⁰/₀-a.

A 60,1–70⁰/₀-os tartományban szerepel a 14-es (kisiparos gépei zavarják a tv-t) és a 31-es (befelé bírálja, kifelé megvédi a beoszt.) téma, a 70,1–80⁰/₀-os kategóriában van a 25-ös (hétvégi kötelező munka) és az 54-es (faluban nincs munka; ingáznak) kérdés. A 80,1–90⁰/₀-os kategóriában a 35-ös (inkább veszteséges, mint munkanélküliség), a 90,1–100⁰/₀-os kategóriában (96,3⁰/₀-kal) a 27-es (igazgató szabálysértéssel jól gazd.) kérdések tartoznak.

Érdemes kiemelni, hogy melyek azok az értékek, amelyek megsejtése esetén a felnőtt lakosság több, mint fele nem büntet (azaz az előbbi részletezés szerint az 50,1–100⁰/₀ kategóriába tartoztak). Itt foglalnak helyet a biológiai értékeket érintő esetek 50, az intellektuálisok 38,3, az egyéb morálisok 20 és a gazdasági értékek

9,1⁰/₀-a. Már pusztán ez a felsorolás megerősíti azt a korábban a szociológusok által sokszor és sokhelyütt megirt (s elsősorban Losonczy Ágnes által visszatérően exponált) megfigyelést, miszerint az emberek *értékrendjében első helyen szerepelnek a gazdasági jellegű, s a legutolsó helyen az élet, testi épséggel* kapcsolatos értékek. Az intellektuális értékek ilyen magas aránya e csoportban ugyancsak egybecseng a szellemi munka és értékei lebecsüléséről gyakorta hangoztatott megállapításokkal.

A nagyfokú *vezetőellenességről* csakúgy mint a köz- és a magánszféra alapvetően eltérő megítéléséről tanúskodik a 17-es és a 2-es kérdés egybevetése. Mindkét esetben valaki miatt egy személy öngyilkosságot kísérel meg. Noha a végeredmény mindkét esetben lényegében azonos (az egyén életben marad): a vezető által öngyilkosságba hajszolt beosztott esetében a megkérdezettek 96,8⁰/₀-a, a részeges férj miatt öngyilkosságot megkísérlő feleség esetében a véleményt nyilvánítóknak csak 47,8⁰/₀-a tart szükségesnek bármiféle büntetést.

Az *intim szféra* különleges megítélésére jó példa a gyilkosságot és az öngyilkosságot megkísérlő feleség esetének összehasonlítása. Gyakorlatilag pontosan olyan arányban tartja a közvélemény büntetendőnek a gyilkos feleséget, mint az öngyilkosságba hajszoló férjet. Ez az egész vizsgálatban legékesebb példája annak, hogy mennyire messzire kerülhet egymástól a büntetőjogi és a közvéleményi megítélés.

A büntet – nem büntet válaszok viszonya a társadalom több más jellemző megítélésére is felhívja a figyelmet. A 25-ös, a 44-es, a 46-os és az 54-es tényállásokra adott válaszok pl. a fatalista szemléletre. A 25-ös kérdésre (hétvégi kötelező munka) 78,2⁰/₀-os, a 44-esre (bolti lopás gyanúsítása) 60⁰/₀-os, a 46-osra (67 éves tsz-tag özvegye nem kap nyugd.) 59,7⁰/₀-os, az 54-es kérdésre (faluban nincs munka; ingáznak) 78,2⁰/₀-os arányban semmiféle büntetést nem tartanak szükségesnek az ilyen cselekményeket elkövetőkkel, ill. a kialakult helyzetért felelősökkel szemben.

Egyes válaszok azt mutatják, hogy az *egyéni és/vagy csoport érdekét* az emberek többsége mindennél előbbre helyezi. Erre utal a 31-es kérdés (befelé bírálja, kifelé megvédi a beoszt.) esetében a

nem büntetők 69,8⁰/₀-os, a 35-ös kérdés (inkább veszteséges, mint munkanélküliség) esetében a büntetést nem igénylők 87,5⁰/₀-os részaránya.

Szinte mérhető az *intellektuális értékek sérelme iránti közömbösség*. Ezt a nem büntetőknek a 9-es (200 ezer forint de szoc. ott-hon) 50,2⁰/₀-os, a 14-es kérdés (kisiparos gépei zavarják a tv-t) 60,8⁰/₀-os és a már említett 25-ös kérdés (hétvégi kötelező munka) 74,7⁰/₀-os aránya jelzi.

A válaszok során jelentkezett az *érvényes normák egyértelmű felülbírálata* is a megkérdezettek részéről. Erre ad jelzést a büntetést szükségtelennek tartók 96,3⁰/₀-os aránya a 27-es kérdés (igazgató szabálysértéssel jól gazd.) és 59,7⁰/₀-os aránya a már ugyancsak említett 46-os kérdés (67 éves tsz-tag özvegye nem kap nyugd.) kapcsán. Jól látható, hogy a lakosság általában, s nemcsak a közvetlenül érintettek jelentős része, bizonyos esetekben döntő többsége nem tiltakozik – sőt mint látni fogjuk: alkalmanként kifejezetten helyesli – a normasértések eredményeként keletkező kézzelfogható előnyöket. Jelentős részük nem törődik sem azzal, hogy az ilyen tettek veszélyeztetik az általános jogbiztonságot, a stabilitást, sem azzal, hogy ami egyes helyeken előnyökkel, az más helyeken, nagyobb közösségek számára esetleg kifejezett és teteemes hátrányokkal járhat.

E kérdéskört lezárandó, áttekintést kaphatunk arról: mely kérdéskörökben azonosul (legalábbis általában) a többség a hivatalos véleménnyel, s hol tér el attól. Három fő csoport képezhető: a hivatalos megítélés szerint 1. bűncselekmény elkövetése miatt büntetendő magatartás; 2. szabálysértés elkövetése miatt büntetendő magatartás; 3. sem büntetőjogi, sem szabálysértési úton nem üldözhető magatartás. A válaszok alapján megítélhető: a többség (több mint 50⁰/₀) véleménye egyezik-e vagy nem egyezik a hivatalos véleménnyel. Erről a következő táblázat nyújt áttekintést (a számok a kérdések sorszámait jelentik).

Bűncselekmény elkövetése miatt büntetendő magatartás

A többség		Összesen
büntet	3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 37, 38, 39, 48, 61	20
nem büntet	1	1

Szabálysértés elkövetése miatt büntetendő magatartás

A többség		Összesen
büntet	11, 12, 13, 15, 30, 32, 33, 34, 42 (50%), 47, 50	11
nem büntet	25, 27	2

Büntető- és szabálysértési jog által nem büntetendő magatartás

A többség		Összesen
büntet	17, 19, 24, 36 (50%), 40, 41, 43, 45, 49 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63	20
nem büntet	2, 9 (50%), 14, 26, 31, 35, 44, 46, 54, 64 (50%)	10

A következő áttekintés lényegében egyszerűsített összefoglalása az előbbi táblázatnak.

	Jog szerint	Közvé. szerint
Büntetendő	34	51
Nem bünt.	30	13
Összesen	64	64

Érdemes röviden arról is szólni, hogy milyen strukturális és értéktartományokba tartoznak a hivatalos megítéléstől eltérő közvéleményi állásfoglalások. A jog szerint büntetendő, a közvélemény többsége által nem büntetendő három tett közül az 1 a magánélet szférájában a biológiai értéket, a 25 a hivatali vezetői szférában az intellektuális, a 27 ugyancsak a hivatali vezetői körben a gazdasági értékek tartományát sérti.

A jog szerint nem, a közvélemény többsége által büntetendőnek tartott viselkedési formákról a következő táblázatos áttekintés ad képet:

<i>Szférák szerint:</i>	
magán:	16-ból 1 esetben
hivatali vezető:	20-ból 3 esetben
hivatali beosztott:	6-ból 3 esetben
vállalat-szövetkezet:	9-ből 4 esetben
tanácsok:	11-ből 8 esetben
tsz:	2-ből 1 esetben
tér el a közvélemény a hivatalostól.	

<i>Értékek szerint:</i>	
biológiai:	4-ből 2 esetben
környezeti:	7-ből 2 esetben
gazdasági:	22-ből 6 esetben
intellektuális:	14-ből 5 esetben
szexuális:	4-ből 1 esetben
kulturális:	3-ból 1 esetben
egyéb morális:	10-ből 3 esetben.

A most felsorolt esetekben tehát minden alkalommal a többség a tettet súlyosabban ítéli meg, mint a hivatalos vélemény. Jól látható, hogy a legnagyobb arányú eltérés a tanácsi tevékenység esetében tapasztalható. Az ellentmondás okaira, következményeinek kifejtésére most nincs lehetőség részletesen kitérni.

Ehelyütt már azt is lehet jelezni: bár az értékdimenziók mentén is vannak lényegi eltérések, azonban e dimenzióval azonos súlyú (és a tanácsok esetében különösen pregnáns) a működési területek mentén való jogi-közvéleményi eltérés. A tanácsok esetében egyébként dominál (8-ból 4 esetben) az intellektuális értékek sérelme.

Itt szükséges arra is utalni, hogy ezeket az ellentmondásokat helytelen volna a lakossági jogtudat hiányosságára visszavezetni. Sokkal célszerűbb azon elgondolkozni: vajon jó-e a szabályozás az élet bizonyos területein, ha ennyire jelentős és tömeges az eltérés a hivatalos és a közvélemény felfogás között.

b) Részletes kiértékelés

A következőkben a *büntet-nem büntet* viszonylatban az egyes kérdések, leírások, jogesetek egyéb változók szerinti kiértékelésére kerül sor, mégpedig a kérdések értékdimenzióként különválasztott, az egyes dimenziókon belül emelkedő sorszámának függő

vényében. (Természetesen az esetek bizonyos köre több értékdimenzió szerint is értékelhető volna, mert esetleg különféle értékeket sért egyidejűleg. Ezúttal vitás esetekben az elsődleges és a magasabbrendű értéksérelmek szerinti rendezési elvet követtem.) Az ún. *egyéb változók a következők*: nem, életkörülményekkel való elégedettség, korcsoportok, iskolai végzettség, beosztás, családi állapot, lakáskörülmények. Megemlítem, hogy e vizsgálat során, a kérdőívek kiküldési technikájából és az elemszámból fakadóan csupán tájékozódó jellegű információk megszerzésére nyílt lehetőség. Azt tehát korántsem lehetne állítani, hogy a megkérdezetteknek akárcsak a szociográfiai háttere fel lenne derítve. Erre a vizsgálat egy további menetében nyílik majd részben lehetőség, amikor saját adatbankunkat összekapcsoljuk a kifejezetten szociológiai felmérési eredményeket (is) tartalmazó TARKI I. (és TARKI II.) adatbázissal.

Biológiai értékek

1-es kérdés: részeg férj, gyilkos feleség.

A nem büntetők aránya 52,5%, a férfiak átlaga 47,8, a nőké 56,8%. A nem büntetők aránya a gimnáziumi végzettségtől kezdődően alacsonyabb szintre csökken. Szignifikáns az eltérés a 8 általános végzettséggel rendelkezők (61,4%) és az egyetemi végzettségűek (30%) között. Megemlítendő, hogy a főiskolai végzettségűeknél ez az arány még 49,5%. A nem büntetők 44,6%-ban képviseltetik magukat a vezető beosztásúak és 54–55%-ban a beosztottak, ill. a háztartásbeliek körében. Családi állapot szerinti vizsgálatnál a nem büntetők viszonylag legalacsonyabb részarányal az élettársal együtt élő elváltak körében szerepelnek.

2-es kérdés: részeg férj, öngyilkos feleség.

A nem büntetők aránya 52,2%. A 19–24 évesek átlaga 69,6 és 65 éves és annál idősebbeké 36,7%. Viszonylag legalacsonyabb a nem büntetők aránya az elváltan és az özvegyen egyedül élők (47,8, ill. 48,3%), továbbá az élettársal élő özvegyek (33,3%) körében. A többi csoportban az arány 50% felett van, az egyedül élő házások esetében 73,3%.

17-es kérdés: vezető miatt öngyilkos beosztott.

A nem büntetők aránya: $3,2\%$. A férfiak között gyakoribb ($4,1\%$), mint a nők között ($2,5\%$). Hasonlóképp gyakrabban fordul elő a helyzetükkel inkább elégedettek ($4,1\%$), mint az elégedetlenek ($2,2\%$) körében. Nem fordul elő az egyedül élő házások körében, viszont aránylag magas az arány az élettársi viszonyban élő nőtlenek, hajadonok, elváltak körében ($7,5\%$).

52-es kérdés: lakótelepi telefon használhatatlan.

A nem büntetők aránya $18,3\%$. Iskolai végzettség szerint a 8 általánosnál húzódik a határ. Szignifikáns az eltérés a 6-8 osztályt és az egyetemet végzettek között. Az első csoportban a nem büntetők aránya csaknem eléri a 25% -ot, az utóbbiban e szám 10% . (A főiskolai végzettségűek számadata viszont $16,8\%$.) A vezetők $14,9$, a beosztottak $18,3$, a háztartásbeliek $21,6\%$ -a nem tart ebben az esetben indokoltnak bármiféle büntetést. A nem büntetők között legnagyobb aránnyal az élettárssal együtt élő özvegyek ($33,3\%$), a nőtlenek, hajadonok (25%) és az egyedül élő özvegyek ($24,4\%$) szerepelnek.

Környezeti értékek

11-es kérdés: bűdös, robbanásveszélyes kémény.

A nem büntetők aránya 34% . Iskolai végzettség szerint viszonylag legalacsonyabb ez az arány a 0-5 osztályt ($25,4\%$) és az egyetemet végzettek (26%) körében. (A főiskolai végzettségűek $35,8\%$ -a nem tart szükségesnek büntetést.) Családi állapot szerint a nem büntetők legkisebb arányban az egyedül élő házások (20%), legnagyobb arányban az élettárssal élő elváltak (50%) között szerepelnek.

26-os kérdés: mérgező anyag tárolása.

A nem büntetők aránya $59,8\%$. Családi állapot szerint a nem büntetők legnagyobb arányban az egyedül élő házások ($73,3\%$), továbbá az élettárssal együtt élő nőtlenek, hajadonok körében ($72,2\%$) találhatóak, míg legkisebb arányban az élettárssal élő özvegyek ($46,7\%$) és a nőtlenek, hajadonok körében ($50,7\%$).

28-as kérdés: párttitkár tölgyfája.

A nem büntetők aránya $4,7\%$. Legalacsonyabb részaránnyal szerepelnek a felsőfokú ($1,4\%$) és a szakmunkás végzettségűek ($2,7\%$), míg a 0–5 osztályt végzettek körében ez a szám 10,2, a 8 általánost végzettek esetében $7,8\%$. Nem büntet a vezetők 2, a beosztottak 4,6, a háztartásbeliek $5,5\%$ -a. A nem büntetők között a házasként vagy elváltként élettársi viszonyban élők közül senkit nem találni, az elváltan egyedül élők aránya $2,9\%$, míg az özvegyen egyedül élők 8% .

29-es kérdés: tanácselnök tölgyfája.

A nem büntetők aránya $4,2\%$. Kiemelkedően magas a 0–5 osztályt végzetteké ($11,9\%$). Egyébként a szociográfiai változók között nincs akár szignifikáns, akár ilyennek ugyan nem nevezhető, de legalább tendencia jellegű eltérés.

37-es kérdés: szennyvizet a tóba.

A nem büntetők aránya $2,7\%$. A férfiak esetében 1,8, a nőknél $3,4\%$. A 18–24 évesek között egyetlen személy sem akadt, aki a példabeli esetben ne szabna ki büntetést. Beosztás szerint a nem büntetők aránya legalacsonyabb a vezetők (1%), legmagasabb a háztartásbeliek körében ($6,8\%$).

58-as kérdés: A belvárosi zöldterületen butik.

A nem büntetők aránya $35,9\%$. A szóban forgó szociográfiai mutatók szerint az egyes csoportok között semmiféle lényegi eltérés nem tapasztalható.

Gazdasági értékek

3-as kérdés: áramlopás; lakó.

A nem büntetők aránya: $6,5\%$. Korcsoportok szerint a nem büntetők körében legnagyobb arányban a 18–24 évesek ($9,6\%$), a legkisebb arányban a 45–54 évesek ($4,7\%$) szerepelnek. Iskolai végzettség szerint a nem büntetők között kiemelkednek a 0–5 osztályt végzettek ($15,3\%$) egyrésztől, a felsőfokú végzettségűek ($3,4\%$) másrésztől. Egyáltalán nem szerepelnek az egyedül élő házások, az élettársi viszonyban élő nőtlenek, hajadonok és elváltak, viszonylag nagy arányban vesznek részt a nőtlenek, hajadonok

(9,2⁰/₀), továbbá az élettársi közösségben élő házások (11,1⁰/₀). A nem büntetők igen alacsonyan vesznek részt, a háztulajdonosok (5,1⁰/₀), s viszonylag magasan a lakástulajdonosok (10,4) körében.

4-es kérdés: áramlopás; intézményvezető.

A nem büntetők aránya: 4,8⁰/₀. Korcsoport szerint az egyik végponton a 19–24 évesek (7,4⁰/₀), a másikon a 25–34 évesek (3⁰/₀), valamint az 55–64 évesek (2,7⁰/₀) vannak. Viszonylag nagy a részarányuk a 0–5 osztályt (13,6⁰/₀), ill. a 6–7 osztályt (10,4⁰/₀) végzettek körében, s egyáltalán nem fordul elő az egyetemi végzettségűek körében. Az is megállapítható, hogy a nem büntetők aránya az iskolai végzettség növekedésével tendenciaszerűen csökken. Viszonylag magas a háztartásbeliek körében (10,8⁰/₀). Egyáltalán nem fordul elő az élettársi viszonyban élő nőtlenek, hajadonok, továbbá elváltak között.

5-ös kérdés: táppénzen napszámos.

A nem büntetők aránya 11,5⁰/₀. A fiatalabb korcsoportokban (19–24 év = 17,8⁰/₀, 25–34 év = 14,6⁰/₀) magasabb, mint az idősebbekben. Az egyetemi végzettségűek körében kiugróan alacsony (6⁰/₀, szemben pl. a főiskolai végzettségűek 11,6⁰/₀-ával). Nem fordul elő az egyedülélő házások körében; az élettársi viszonyban levő nőtlenek, hajadonok között viszont igen magas, 27,8⁰/₀-os részarányban szerepelnek. Általában alacsony az egyedül (8,2⁰/₀) és magas az élettársi viszonyban élők (17,8⁰/₀) között. A lakásviszonyokat szem előtt tartva legkisebb részarányban szerepelnek a háztulajdonosok (9,7⁰/₀) között, őket követik a lakástulajdonosok (12,8⁰/₀) s végül a főbérlők (14,7⁰/₀).

6-os kérdés: szegénytől lop rádiót.

A nem büntetők aránya: 5,5⁰/₀. Nem fordul elő az egyedül élő házások, az élettársi viszonyban levő nőtlenek, hajadonok, özvegyek között. Más megközelítésben megállapítható, hogy a nem büntetők viszonylag leggyakrabban a nőtlenek, hajadonok (7,2⁰/₀), legritkábban az élettársi viszonyban élők (2,7⁰/₀) között találhatók.

7-es kérdés: gazdagtól lop rádiót.

A nem büntetők aránya: 8,2⁰/₀. Legnagyobb arányban – iskolai végzettség szerint – a 0–5 osztályt végzettek (13,6⁰/₀) – családi

állapot szerint – az élettársi viszonyban élő özvegyek (26,7%) között fordulnak elő.

8-as kérdés: munkahelyről lop.

A nem büntetők aránya: 4,2%. A szociográfiai mutatók szerinti elemzés során jellemző eltérések nem tapasztalhatók.

18-as kérdés: igazgató saját házat építtette.

A nem büntetők aránya: 1,2%. A kis arány, ill. elemszám (összesen 13 eset) is lehet az oka annak, hogy lényegi eltérés a szociográfiai mutatók mentén nem állapítható meg.

19-es kérdés: főkönyvelő szolgálati lakása.

Nem büntet: 3,2%. E körben gyakrabban fordulnak elő a férfiak (4,1%), mint a nők (2,5%). Az életkor növekedésével a nem büntetők aránya csökken. (19–24 évesek körében 4,4, a 25–34 éveseknél 5,1%, a 65 év felettiéknél 2%)

20-as kérdés: szoc. segélyt felesben kiutaló.

Nem büntet: 1,2%. A kis arány és elemszám (13 eset) miatt lényegi különbségek nem állapíthatók meg.

21-es kérdés: szoc. segélyt felesben felvevő.

Nem büntet: 5,5%. A nem büntetők között egyáltalán nem fordulnak elő egyedül élő házások, élettársi viszonyban élő házások és özvegyek. Viszonylag magas arányban szerepelnek az élettársi viszonyban élő nőtlenek és hajadonok (16,7%), valamint elváltak (18,2%).

27-es kérdés: igazgató szabálysértéssel jól gazd.

Nem büntet: 96,3%. A büntetők között nagy aránnyal szerepelnek a 65 éves és ennél idősebb személyek (8,8%), továbbá a 0–5 osztályt végzettek (13,6%), a háztartásbeliek (8,2%), a főbérlok (6,8%).

39-es kérdés: belső leleplezés, áthelyezés.

Nem büntet: 32,3%. A helyzetükkel elégedettek között valamivel gyakrabban (34,7%) szerepelnek, mint az elégedetlenek (29,5%) között. Az iskolai végzettség növekedésével a nem büntetők aránya csökken egészen a gimnáziumi végzettségig. A vezetők körében a legalacsonyabb (26,7%), a háztartásbeliek körében a legmagasabb (45,9%). Családi állapot szerint vizsgálva a kérdést, megállapítható, hogy a nem büntetők a legalacsonyabb aránnyal az

egyedül élő házások (26,7⁰/₀), a házások (28,6⁰/₀) és az élettársi viszonyban élő házások (22,2⁰/₀) körében, a legnagyobb arányban az élettársi viszonyban élő nőtlenek és hajadonok (55,6⁰/₀) és özvegyek (53,3⁰/₀) között fordulnak elő.

45-ös kérdés: szikvízkészítő kisiparos; szövetkezet.

Nem büntet: 17,9⁰/₀. Iskolai végzettség szempontjából a nem büntetők csökkenése a középiskolától kezdődik. Eddig 19–22⁰/₀ között változik, az egyetemi végzettségűek esetében csak 10⁰/₀. Beosztás szerint legalacsonyabb a vezetők (13,9⁰/₀) körében, őket követik a beosztottak (17,2⁰/₀), s legmagasabb az arány a háztartásbeliek (23⁰/₀) körében.

47-es kérdés: 25 éves jutalom késői kérése.

Nem büntet: 36,4⁰/₀. Magasabb az arány azoknál, akik helyzetükkel elégedettek (41,5⁰/₀), mint azoknál, akik elégedetlenek (30,5⁰/₀). A 35 év felettiek is inkább sorolhatók ide (39,9⁰/₀), mint a náluk fiatalabbak (30,4⁰/₀). Legmagasabb a részarányuk a 0–5 osztályt (40,7⁰/₀), s a 6–7 osztályt (44,8⁰/₀) végzettek körében, legalacsonyabb az egyetemi végzettségűek (24⁰/₀) körében. (A főiskolát végzettek aránya még 33,7⁰/₀). A vezetők körében a legalacsonyabb (30,7⁰/₀), a beosztottaknál már magasabb (36,3⁰/₀), s legmagasabb ismét a háztartásbeliek (45,9⁰/₀) között. Családi állapot szerint kiemelkedően alacsony az élettársi viszonyban élő házások (22,2⁰/₀), s magas az egyedül élő házások (53,3⁰/₀) körében.

48-as kérdés: papírbolt vezetője, rossz áru.

Nem büntet: 1,8⁰/₀. Az elégedettek körében az arány jóval magasabb (2,4⁰/₀), mint az elégedetlenek (1,2⁰/₀) között. Egyéb lényegi eltérés – feltehetően részint ismét elsősorban a nem büntetők kis elemszáma miatt (20 fő) – nem állapítható meg.

49-es kérdés: műanyag padló; goromba boltvezető.

Nem büntet: 31,9⁰/₀. A sorsukkal inkább elégedettek között nagyobb arányban vannak a nem büntetők (35⁰/₀), mint az elégedetlenek (28,5⁰/₀) között. A befejezett középiskolai végzettségtől kezdve a nem büntetők aránya (a korábbi 32–44⁰/₀-ról) lecsökken (26–30⁰/₀-ra). A nem büntetők a legkisebb arányban szerepelnek az egyedül élő házások (26,7⁰/₀), az élettársi viszonyban élő nő-

lenek, hajadonok (22,2⁰/₀) valamint elváltak (22,7⁰/₀) között, s legnagyobb arányban az egyedül élő özvegyek (45,3⁰/₀), az élettársi viszonyban levő házások (55,6⁰/₀) és özvegyek (46,7⁰/₀) között.

50-es kérdés: 40⁰/₀ jó, 60⁰/₀ rossz minőségű szén.

Nem büntet: 33,9⁰/₀. Legkisebb arányban található az élettársi viszonyban élő házások (16,7⁰/₀), legnagyobb arányban az élettársi viszonyban élő elváltak (36,4⁰/₀) körében.

53-as kérdés: gázművek késik; lakások hidegek.

Nem büntet: 12,8⁰/₀. Az elégedettek között nagyobb arányban (15,1⁰/₀) szerepelnek, mint az elégedetlenek (10⁰/₀) között. Legnagyobb arányban a 18–24 évesek között fordulnak elő (18,5⁰/₀). Az iskolai végzettség növekedésével – a középiskolától kezdve – részesedésük erősen csökken. (A 0–5 osztályt végzettek körében a nem büntetők aránya 16,9⁰/₀, az egyetemi végzettségűeknél 4⁰/₀. A főiskolai végzettséggel rendelkezők körében még 9,5⁰/₀.) A vezetők körében alacsony (6,9⁰/₀), ugyancsak az egyedül élők között (9,4⁰/₀), magas viszont a nőtlenek, hajadonok (17,8⁰/₀), továbbá az élettársi viszonyban élő nőtlenek, hajadonok, elváltak között (20⁰/₀).

54-es kérdés: faluban nincs munka; ingáznak.

Nem büntet: 77,9⁰/₀. A büntetők között alacsony arányban képviseltetik magukat a 6–7 osztályt (12,1⁰/₀) és a 8 osztályt végzettek (16,4⁰/₀), magas arányban az egyetemi végzettségűek (30⁰/₀). Az egyedül élő házások között büntető egyáltalán nem fordul elő.

60-as kérdés: csak öntözéshez vízvezeték.

Nem büntet: 20,8⁰/₀. A legalacsonyabb részarányal az élettársi viszonyban élő házások (11,1⁰/₀), legmagasabbal az egyedül élő házások (26,7⁰/₀) és özvegyek (26,4⁰/₀) képviseltetik magukat.

61-es kérdés: építőanyag hűtlen kezelése.

Nem büntet: 7,5⁰/₀. A 19–24 évesek lényegesen nagyobb arányban szerepelnek e kategóriában (11,9⁰/₀), mint az idősebbek (6,9⁰/₀). A vezetők között úgyszólván nem fordul elő (1⁰/₀) nem büntető. Nem szerepel ilyen az egyedül élő házások között.

62-es kérdés: 800 ezer tervezés; 400 ezer kivitt.

Nem büntet: 23,6⁰/₀. Iskolai végzettség szerint a középiskolai végzettségtől kezdődik a nem büntetők ugrásszerű csökkenése. Előtte

26–31⁰/₀, utána 12⁰/₀-tól (egyetemi végzettség) 22⁰/₀-ig (főiskolai végzettség) váltakozik. A vezetők részvétele a nem büntetők között a legalacsonyabb (16,8⁰/₀).

Intellektuális értékek

9-es kérdés: 200 ezer forint de szoc. otthon.

Nem büntet: 50,2⁰/₀. Közöttük ismét viszonylag legmagasabb arányban a 19–24 évesek szerepelnek (57,8⁰/₀, míg a többi korcsoport átlaga 49,1⁰/₀). A nem büntetők aránya – tendenciaszerűen – a már megszokott irányzattal ellentétben az iskolai végzettséggel enyhén növekszik. Különösen alacsony a 0–5 osztályt végzettek körében (35,6⁰/₀). Családi állapot szerint a nem büntetők aránya legalacsonyabb az élettársi viszonyban élő házasoknál (33,3⁰/₀), legmagasabb a nőtleneknél, hajadonoknál (58,6⁰/₀).

13-as kérdés: járdán parkolás.

Nem büntet: 40,3⁰/₀. Ismét megmutatkozik a főiskolai és az egyetemi végzettségűek értékítéletbeli eltérése: az előbbiek 51,6⁰/₀-a, az utóbbiak 34⁰/₀-a nem büntet. A nem büntetők között kiemelkedően alacsony részarányt képviselnek az egyedül élő házasok (20⁰/₀).

14-es kérdés: kisiparosok gépei zavarják a tv-t.

Nem büntet: 60,8⁰/₀. Arányuk az életkorral csökken. (A 19–34 éveseknél 71,2⁰/₀, az idősebb korcsoportok átlaga 56⁰/₀.) Iskolai végzettség szerint a nem büntetők legkisebb arányban a 0–5 osztályt végzettek körében szerepelnek (44,1⁰/₀). Családi állapot szerint egyik végpontra az élettársi közösségben élők (38,9⁰/₀) és az egyedül élő házasok (46,7⁰/₀) tűnnek ki alacsony, másik végpontra a nőtlenek, hajadonok (67,1⁰/₀) és az élettársi közösségben élő elváltak (68,2⁰/₀) magas részvételi arányokkal.

15-ös kérdés: lakótelepi esti magnózás.

Nem büntet: 32⁰/₀. A férfiak kisebb (26,1⁰/₀) arányban szerepelnek, mint a nők (36,8⁰/₀). Családi állapot szerint legkisebb arányban vesznek részt a nem büntetők között az egyedül élő házasok (20⁰/₀) és az élettársi közösségben élő házasok (11,1⁰/₀), legnagyobb arányban az élettársi viszonyban élő nőtlenek, hajadonok (44,4⁰/₀).

25-ös kérdés: hétféle kötelező munka.

Nem büntet: 74,4%. Az iskolai végzettséggel ez az arány növekszik; a 0–5 osztályt végzetteknel 61%, a felsőfokú végzettségüknel 80%. A vezető beosztásúak 90,1%-a nem büntet, míg a többiek az átlag körül mozognak. Különösen magas az arány az élettársal élő elváltak körében (95,5%), s viszonylag alacsony a nőtlenek, hajadonok között (67,1%).

32-es kérdés: téves büntetés rehabilitáció nélkül.

Nem büntet: 40,3%. Az egyes szociográfiai változók elemzésekor figyelemre méltó különbségek nem voltak kimutathatók.

33-as kérdés: gyermekmunka 14 éves korban 150 Ft-ért.

Nem büntet: 9,6%. Ismét nem volt az egyes változók mentén lényegi eltérés.

44-es kérdés: bolti lopásgyanúsítás.

Nem büntet: 60%. Arányuk az életkorral csökken. (A 19–24 évesek között 70,9%, a 65 éves és idősebb korcsoportban 54,7%. A 25 éves és ennél idősebb korcsoportok átlaga 58,5%.) A 0–5 osztályt végzetteknel 52,5%, az egyetemi végzettségük körében 70%. Beosztás szerint legalacsonyabb a nem büntetők részaránya a vezetők között (50,5%). Az egyedül élő házások viszonylag alacsony (46,7%), a nőtlenek, hajadonok viszonylag magas (68,2%) arányban tartoznak ide.

46-os kérdés: 67 éves tsz-tag özvegye nem kap nyugd.

Nem büntet: 59,6%. Az átlagostól eltérően alacsony a nem büntetők aránya az egyetemi végzettségük (4%) körében. (A főiskolát végzetteknek még 53,7%-a nem büntet.) Ismét az egyedül élő házások szerepelnek a legkisebb (33,3%) arányban, s legmagasabb az arány a nőtlenek, hajadonok (65,6%), továbbá az egyedül élő özvegyek, elváltak (66%) között.

51-es kérdés: selejt téglá.

Nem büntet: 39,6%. Az elégedettek magasabb arányban (43,7%) szerepelnek közöttük, mint az elégedetlenek (35,1%). Részvételük az életkor növekedésével folyamatosan csökken. (19–24 év = 45,2%, 65 év és felette = 36,3%). Iskolai végzettség szerint legalacsonyabb a 0–5 osztályt (30,5%) és az egyetemet végzettek

(30⁰/₀) között. Feltűnően kevesen szerepelnek az egyedül élő házások közül (20⁰/₀) e kategóriában.

55-ös kérdés: csatornázás miatt nem lehet közlekedni. Nem büntet: 26⁰/₀. Az elégedettek közül többen (29,6⁰/₀) vannak e kategóriában, mint az elégedetlenek (21,9⁰/₀) közül. A 19–24 évesek viszonylag kiugróan magas arányban (37,8⁰/₀) tartanak bármiféle büntetést indokoltnak, mint az idősebbek (24,4⁰/₀). Az arány az iskolai végzettséget szem előtt tartva a szakmunkásképzettségtől kezdve csökken. (8 általánosig még 31⁰/₀, szakmunkásképzőt végzeteknél 28,9⁰/₀, középiskolai végzettségűeknél 20⁰/₀, felsőfokú végzettségűeknél 17,9⁰/₀). Beosztás szerint a vezetők körében a legalacsonyabb (19,8⁰/₀), a háztartásbelieknél a legmagasabb (35,1⁰/₀). Családi állapot szerint alacsony a nem büntetők aránya a házások (20,9⁰/₀), magas az élettársi közösségben élő elváltak (40,9⁰/₀) és özvegyek (53,3⁰/₀) körében.

56-os kérdés: kút és víztározó zavarja a közlekedést. Nem büntet: 33,2⁰/₀. Korcsoportok szerint legnagyobb arányban a 19–24 évesek (40⁰/₀), legkisebb arányban a 35–44 évesek (27,3⁰/₀) szerepelnek. Iskolai végzettség szerint a büntetést szükségtelennak tartók aránya a 8 általános végzettségig (37,3⁰/₀-ról 41,8⁰/₀-ra) nő, ezt követően csökken (az egyetemi végzettségűek 24⁰/₀-ára). A vezetők vannak a legkisebb (20,8⁰/₀), a háztartásbeliek a legnagyobb (44,6⁰/₀) arányban. Családi állapot szerinti elemzés alkalmával feltűnően magas az élettárssal élő özvegyek (60⁰/₀) részvétele.

57-es kérdés: öreget kórházból ki; szoc. otthonba nem. Nem büntet: 44,6⁰/₀. Arányuk alacsonyabb a férfiak (42,2⁰/₀), mint a nők (47,5⁰/₀) és magasabb az elégedettek (48,4⁰/₀), mint az elégedetlenek (40,3⁰/₀) között. A többi korcsoport átlagához képest (43,3⁰/₀) ugyancsak magasabb a 19–24 évesek körében (54,1⁰/₀). Iskolai végzettség szerint magas az arány a 0–5 osztályt végzettek (54,2⁰/₀) esetében. Legkisebb részarányban szerepelnek az élettársi viszonyban élő házások (33,3⁰/₀), s legnagyobb arányban az élettársi viszonyban élő nőtlének, hajadonok között (61,1⁰/₀).

63-as kérdés: lakott lakások kiutalása. Nem büntet: 31,3⁰/₀. Akik sorsukkal elégedettek, nagyobb arány-

ban vannak közöttük (34,2⁰/₀), mint akik elégedetlenek (27,9⁰/₀) Hasonlóképpen a 19–24 évesek (41,5⁰/₀), mint az idősebbek (30⁰/₀) A nem büntetők aránya az iskolai végzettség emelkedésével csökken, a 0–5 osztályt végzettek 42,4⁰/₀-áról az egyetemi végzettségűek 18⁰/₀-ára. (A főiskolai végzettségűeknél az arány még 30,5⁰/₀.) Legkevesbé „toleránsak” az élettárssal élő elváltak (13,6⁰/₀), továbbá az egyedül élő házások (20⁰/₀), míg az ellenkező végponton az élettárssal élő özvegyek (46,1⁰/₀) vannak. Más bontásban az alsó végponton az élettársi viszonyban élő nőtlenek, hajadonok és elváltak (22,5⁰/₀), továbbá az egyedül élő házások (20⁰/₀) vannak, a felső végponton a nőtlenek, hajadonok (38,2⁰/₀)

Szexuális értékek

16-os kérdés: szórakozóhelyi szexuális szolgáltatás.

Nem büntet: 31,9⁰/₀. Jóval nagyobb arányban található e kategóriában a férfiak (37,5⁰/₀), mint a nők (27,2⁰/₀), iskolai végzettség szerint legkisebb arányban vannak a 0–5 osztályt (23,7⁰/₀), valamint a 8 osztályt (25,5⁰/₀) végzettek. A nem büntetők között viszonylag legnagyobb arányban vesznek részt az élettársi viszonyban élő nőtlenek és hajadonok (55,6⁰/₀), legkisebb arányban az egyedül élő házások (20⁰/₀).

24-es kérdés: főnök szeretőjét támogatja.

Nem büntet: 29,5⁰/₀. A 19–24 évesek részvétele e kategóriában jóval gyakoribb (34,1⁰/₀), mint a 65 éves és annál idősebbeké (1,1⁰/₀) A csökkenés a 45–54 éves korcsoporttól kezd jelentőssé válni. (A 35–44 évesek aránya még 35,1⁰/₀, az utóbb említetté már csak 24,4⁰/₀.) Beosztás szerint kiemelkedően alacsony a háztartásbelieké (16,4). Családi állapot mentén vizsgálva a kérdést, megállapítható, hogy a nem büntetők között legkisebb arányban szerepelnek az egyedül élő házások (6,7⁰/₀), az élettársi közösségben élő házások (16,7⁰/₀), továbbá az élettársi közösségben élő özvegyek (13,3⁰/₀), legnagyobb arányban a nőtlenek, hajadonok (34,9⁰/₀), és elváltak (36,4⁰/₀).

30-as kérdés: főnök szexualitása miatt lefokoz.

Nem büntet: 20,8⁰/₀. A sorsukkal elégedettek inkább nem büntet-

nek (22,8⁰/₀), mint az elégedetlenek (18,4⁰/₀). Különösen alacsony részarányt képviselnek a nem büntetők között az egyedül (6,7⁰/₀) és az élettársi közösségben élő (5,6⁰/₀) házások. A másik végpontra a nőtlenekek, hajadonok (28,3⁰/₀) vannak.

38-as kérdés: titkárnő szerető lesz fizetésemelésért.

Nem büntet: 21,1⁰/₀. A férfiak inkább nem büntetnek (26,5⁰/₀), mint a nők (16,9⁰/₀). Beosztás szerint a legkevésbé elnézők a háztartásbeliek (16,2⁰/₀).

Kulturális értékek

12-es kérdés: műemlékből modern ház.

Nem büntet: 29,1⁰/₀. Arányuk legmagasabb a 19–24 évesek (37⁰/₀), valamint a 45–54 évesek (34,3⁰/₀) körében. Iskolai végzettség szerint a nem büntetők aránya a középiskolai végzettségtől süllyed alacsonyabb szintre (a korábbi 34–38⁰/₀-ról 16–20⁰/₀-ra). Beosztás szerint legalacsonyabb arányban a vezetők (20,8⁰/₀) szerepelnek. A családi állapotot szem előtt tartva a nem büntetők között legnagyobb arányban a nőtlenekek, hajadonok (36,2⁰/₀), az egyedül élő házások (40⁰/₀) és az élettárssal élő házások (38,9⁰/₀) vannak, legkisebb arányban az elváltan egyedül élők (20,3⁰/₀).

43-as kérdés: mozi elhanyagolása.

Nem büntet: 19,6⁰/₀. Arányuk a 45–54 éves korcsoporttól kezdve kezd el növekedni, a korábbi 16–19⁰/₀-ról 22–25⁰/₀-ra. Az iskolai végzettség növekedésével (határ a 8 általános) a nem büntetők aránya csökken, az egyetemet végzeteknél pl. csak 6⁰/₀. (De a főiskolai végzettségűeknél még 13,7⁰/₀.) Nem büntetők egyáltalán nem fordulnak elő az egyedül élő házások között, s viszonylag magas az arányuk az élettársi közösségben élő elváltak (31,8⁰/₀) és özvegyek (33,3⁰/₀) körében.

64-es kérdés: nyelvtanfolyamok elmaradnak.

Nem büntet: 50⁰/₀. Arányuk legalacsonyabb a vezetők (43,6⁰/₀), legmagasabb a háztartásbeliek (58,1⁰/₀) körében, míg a beosztottak e kettő között foglalnak helyet (49,3⁰/₀). Családi állapot szerinti vizsgálatnál igen nagy a szóródás. Az egyik végpontra az élettársi közösségben levő házások (41,2⁰/₀) és elváltak (40,9⁰/₀).

a másikon az egyedül élő házások (60⁰/₀), elváltak (63,3⁰/₀), továbbá az élettársi közösségben élő nőtlenek, hajadonok (61,1⁰/₀) és özvegyek (66,7⁰/₀) vannak.

Egyéb morális értékek

10-es kérdés: Dunába esett gépkocsi.

Nem büntet: 37,4⁰/₀. Kiemelkedően magas arányban szerepelnek a főiskolai végzettségűek (49,5⁰/₀) szemben pl. az egyetemi végzettségűek 42, vagy a 6–7 osztályt végzettek 29,9⁰/₀-ával. A nem büntetők között legalacsonyabb részarányal az egyedül élő házások (26,7⁰/₀), legmagasabbal az élettársi közösségben élő elváltak (72,7⁰/₀) szerepelnek.

22-es kérdés: tanácsi osztályvez, telekkiutalás.

Nem büntet: 6,9⁰/₀. Közöttük a 19–24 évesek szignifikánsan nagyobb arányban szerepelnek (14,1⁰/₀), mint az idősebb korcsoportok (6⁰/₀). Beosztás szerint a vezetők igen csekély része (2⁰/₀) vokal a nem büntetés mellett. Családi állapot szerint magas a részvételi arányuk a nőtleneknek, hajadonoknak (13,2⁰/₀), lakásviszonyok szerint alacsony a tulajdonosoké (3,6⁰/₀).

23-as kérdés: tanácselnök telekkiutalása.

Nem büntet: 4,5⁰/₀. Viszonylag magas az arány a 19–24 évesek körében (8,9⁰/₀), szemben az idősebb korcsoportok 3,9⁰/₀-os átlagával. A nem büntetők között főiskolai és egyetemi végzettségű egyáltalán nem szerepel, de általánosságban is megállapítható, hogy a 8 általános végzettségtől kezdve csökkenés tapasztalható. Magas a nőtlenek, hajadonok aránya (8,6⁰/₀), az élettársi viszonyban élők között viszont egyetlen személy sem akadt, aki ne tartotta volna szükségesnek a tényállásbeli esetben a büntetést.

31-es kérdés: befelé bírálja, kifelé megvédi a beoszt.

Nem büntet: 69,9⁰/₀. Arányuk az életkorcsoportok növekedésével folyamatosan csökken. (19–24 éveseknél még 76,3⁰/₀, a 65 éves és ennél idősebb egyének körében 65,5⁰/₀.) Az iskolai végzettség növekedésével a nem büntetők aránya is növekszik (a 0–7 osztályosok között 59,5⁰/₀, az egyetemi végzettségűeknél 78⁰/₀, de a főiskolai végzettségűeknél még csak 72,6⁰/₀).

34-es kérdés: jól dolgozó szókimondó elbocsátás.

Nem büntet: 22,3⁰/₀. A fiatalabb korosztályban az arány magasabb (a 19–24 évesek körében 29,6⁰/₀), mint az idősebbeknél (21,2⁰/₀). Kiugróan alacsony az egyetemi végzettségűek között (12⁰/₀), amely eredmény ismét jelentősen különbözik a főiskolai végzettségűek vélekedésétől (17,9⁰/₀). Tendenciaszerűen megállapítható, hogy a nem büntetők aránya az iskolai végzettség növekedésével együtt csökken. A nem büntetők aránya feltűnően alacsony az élettársi viszonyban élő nőtlenek, hajadonok (16,7⁰/₀) és magas az egyedül élő házások (40⁰/₀), továbbá az élettársi közösségben élő házások (44,4⁰/₀) között.

35-ös kérdés: inkább veszteséges, mint munkanélküliség.

Nem büntet: 87,5⁰/₀. Az egyes változók mentén semmiféle lényegesnek látszó csoportismérvet nem sikerült találni.

36-os kérdés: előírások betartásából kár származik.

Nem büntet: 49,1⁰/₀. Ismét kiemelkednek a 19–24 évesek (65,9⁰/₀) a többi korcsoporthoz képest (46,7⁰/₀). Az iskolai végzettség növekedésével a nem büntetők aránya (a 0–5 osztályosok 37,3⁰/₀-áról) a befejezett középiskoláig növekszik (54,8⁰/₀), majd stagnál. Családi állapot szerint kiugróan alacsony a nem büntetők aránya az élettárrsal élő özvegyek (26,7⁰/₀), és magas az egyedül élő házások (73,3⁰/₀) körében. Viszonylag magas még a nőtlenek, hajadonok között (60,5⁰/₀).

40-es kérdés: értesülve a hiányosságokról nem intéz.

Nem büntet: 11,9⁰/₀. A felsőfokú végzettségűek között a részarány szignifikánsan alacsonyabb (5,5⁰/₀), mint az alacsonyabban képzetek között. (Ismét kiemelkedik az egyetemi végzettség, azonban a kis elemszám miatt ezúttal nem lehet törvényszerűnek tekinthető következtetésre jutni.) A nem intézkedők aránya szignifikánsan alacsonyabb a vezető (5,9⁰/₀), mint az egyéb beosztásúak körében (12,4–13,5⁰/₀). Egyáltalán nem fordul elő az egyedül élő házások között, míg a családi állapot többi kategóriáiban 7–22⁰/₀ között változik.

41-es kérdés: vállalati tanács megtévesztése.

Nem büntet: 15,3⁰/₀. Ismét a legfiatalabb (19–24 éves) korcsoport emelkedik ki (23,1⁰/₀, szemben az idősebbek 14,2⁰/₀-os átlagával).

Az iskolai végzettség növekedésével a nem intézkedők aránya egyenesen csökken. (A 0-5 osztályt végzeteknél még 23,7%, az egyetemi végzettségűeknél már csak 8%). Magas az arány az életársi közösségben élő házások között (33,3%).

42-es kérdés: belépés napján baleset, nem veszik fel.

Nem büntet: 49%. A sorsukkal inkább elégedettek körében ez a szám magasabb (53,5%), mint az inkább elégedetlenek (43,9%) között. Iskolai végzettség szerint vizsgálva a kérdést, kiemelkedően magas a 8 általános végzettségűek (56,2%) és a szakmunkásképzőt végzetek (55,1%), s alacsony az egyetemet végzetek (32%) körében. (A főiskolai végzettségűeknek még 46,3%-a tartja szükségtelennek a büntetést.) Családi állapot szerint magas az arány az egyedül élő házások (60%) és özvegyek (58,6%) körében.

IV. Összegezés

A kutatási tapasztalatok összegezése két dimenzióban látszik célszerűnek: a kérdőívek kitöltőivel, kitöltésével, és a kérdőívek kiértékelésével kapcsolatos megállapítások, végül az egész munkából a jogpolitika számára hasznosítható javaslatokból.

1. A kérdőívek kiértékeléséről

Ma már kissé historizálónak tekinthetők a következő sorok. A kérdőív elkészítése és kipróbálása (1987 ősze, tele), majd kiküldése (1988 ősze) óta társadalmunk szerkezete, az akkori hatalom és a lakosság viszonya azóta gyökeresen megváltozott. Csak egyetlen példa: amikor a párttitkár által kivágott tölgyfa eltávolításának jogossága felől érdeklődtünk, hivatalosan még ellenforradalom volt 1956-ban, s a pártállam a tüntetéseket ennek megfelelően brutálisan szétverte. Kutatásunk azonban már ekkor ékesszólóan bizonyította, hogy mi van a mélyben. A hatalommal való vissza-

élet – az általunk feltételezettnél is nagyobb mértékben és súlyosan – a tömeg (a közvélemény) elítélte.

A kérdőív lehetővé tette egyéni vélemények, észrevételek leírását is. Ezek alapvetően két, egymástól jól elkülöníthető csoportba voltak sorolhatók. Az első kör a feltett kérdésekhez kapcsolódott. Itt – mint már említés történt róla – többen nehezményezték a válaszadási lehetőségek túlságosan szűk, ill. túlságosan egysíkú körét. (Hogy miért volt erre szükség, arról már ugyancsak szóltam.) Ugyanide sorolhatók a kérdések kiváltotta érzelmek kinyilvánítása. Ezek egy része nyomdafestéket nem tűrő formában mondott (már akkor, igaz jobbra névtelenül) véleményt a hatalom visszaéléseiről. Az akkori formulák szerint több ilyen vélemény bősége sen kimerítette az állam elleni izgatás törvényi tényállását. Néhányból szikrázott a gyűlölet a (főként) helyi hatalmasságok gyátlázatos, közösségnyomorító visszaélései miatt.

Ehhez kapcsolható egy másik típusa az észrevételeknek. Emberek ezt az utat is megpróbálták valós vagy vélt igazuk megszerzésére ki- és felhasználni. Szabályos kérvényeket kaptunk, amelyekben közbenjárásunkat kérték nyugdíjmegállapításuk, gyerektartásuk korrigálása érdekében. Volt, aki törvénytelen(nek tartott) elbocsátásának újravizsgálatát kérte. Emberi szerencsétlenségek sora tárult fel lekérdezésünk kapcsán. S ne feledjük! Ekkor még létezett olyan központi panasz fórum, mint a Népi Ellenőrzési Bizottság, ahová a különféle hatalmasságok által kiszolgáltatottá tett egyén panaszaival fordulhatott, ahonnan segítséget remélhetett.

2. Következtetések

A morál és a büntetőjog viszonyával foglalkozó felmérés tanulságai a következőkben összegezhetők:

1. A közvélemény és a hatalom álláspontja az értékek rangsorolásában számos esetben eltér egymástól. Ez elsősorban egyrészt a kisközösségeken belüli konfliktusmegoldási módok, másrészt a gazdasági értékek értékelésében szembetűnő. Az önkéntes jogkö-

vetés mértékének fokozása kívánatos volna. Ehhez azonban a két értékrendet közelíteni kell egymáshoz. Az igazodás kölcsönös kell legyen. Tudjuk, hogy a büntetőjog a tilalmak megfogalmazása és a megszegésük esetén kilátásba helyezett büntetés súlyosságának meghatározása által súlyozást hajt végre. A hatalom általi rangsorolás azonban nem feltétlenül helyes, még ha ezt a hatalom gyakorlója (a jogalkotó) nem is veszi szívesen tudomásul.

Előre kell bocsátanom: a valódi demokrácián alapuló népképviseléstől e téren nem sok változást remélek. A népképviselők többé-kevésbé egy (vagy több) elitből képződnek, s így ennek értékrendjét közvetítik. Ebbe beletartozik a küldetéstudat csakúgy, mint annak a hite, hogy mert adott csoport megválasztotta, ezért e csoport az ő értékrendjét eleve helyesnek tartja, sőt esetleg feltétlenül azonosul is azzal. Úgy gondolom, hogy ez súlyos tévedés. Sőt mi több: e felfogás alkalmas lehet arra, hogy a képviselő diktatúrája érvényesüljön a képviseltek felett.

2. Amennyiben azt akarjuk, hogy a büntetőjog értékorientáló szerepét a jelenleginél jobban betölthesse, két lépés megtétele elengedhetetlennek látszik:

Felül kell vizsgálni a hatalmi és a közvéleményi rangsorolást, fel kell tárni a közöttük levő különbségeket. Meg kell határozni ezek okait. Értékelni kell, hogy mely lehetőségek adódnak e távolság kívánatos mértékű csökkentésére, esetleg megszüntetésére. Ennek egyik lehetséges útja a hatalmi felfogás meggyőzés útján történő széles körűbb elfogadtatása. A másik a hatalmi felfogás felülvizsgálata útján a közvélemény nézeteihez való közeledés, esetleg a korábbi hatalmi felfogás feladása árán. Ehhez annak tisztázása is szükséges, hogy a társadalomban szerepet játszó, a közvéleményt befolyásolni képes domináns rétegek milyen nézeteket vallanak.

Mindezek után módosításokat kell végrehajtani a szabályozásban. Nem nehéz belátni, hogy ez igen nehéz feladat. Egyrészt, mert a jogalkotó hatalmi elit meg van győződve arról, hogy a változatlanlanság a társadalom szempontjából alapvető stabilitás záloga. Ebben nagyban-egészében igaza is van. Félő azonban, hogy nem érzékeli idejében a rendszernek azokat a gyenge láncszemeit, ame-

lyeket ki kell cserélni ahhoz, hogy az egész ne inogjon meg. Félreértés ne essék! Bár a többpártrendszer által (is) biztosított nagyobb demokrácia a monolit párturalomnál nagyobb esélyt ad a közvélemény kifejeződésére, azonban csak egyes, nagyon nagy hagyományokkal rendelkező demokráciákban (pl. Svédország) látok valós esélyt a közvélemény jogalkotásbeli kifejeződésére.

A fejlett demokráciának következménye egy viszonylag széles középréteg (ha úgy tetszik: centrum) stabil kialakulása, amely így meg képes formulázni és ki képes fejezni érdekeit, benne tükrözve értékrendjét. A szétzilált társadalmakban – mint amilyen valamennyi kelet-európai – erre még hosszú ideig kevés az esély. Épp ezért nagy a veszélye annak, hogy az elitek indirekt diktatúrával (és demagógiával, ami szerint ők a nép egyetlen igazi képviselői) erőltetik rá nézeteiket a tömegekre.

Melléklet

Egy nőt gyermekeivel együtt részeges férje évek óta rendszeresen veri, brutálisan viselkedik velük. Mivel az anya más kiutat nem lát, egyik veszekedés alkalmával vasdoronggal úgy vágja fejbe, hogy a férj meghal.

1. Ön milyen döntést hozna a feleséggel szemben? (részeg férj, gyilkos feleség)

A feleség alkoholista férje viselkedése miatt többször kap idegösszeroppanást. Végül öngyilkosságot kísérel meg. (De nem hal meg.)

2. Ön milyen döntést hozna a férjjel szemben? (részeg férj, öngyilkos feleség)

Az állami bérlakásban lakó személy saját villanyóráját nem használja. Az áramot a lakás mellett levő közintézménytől kapja. Ellenszolgáltatásként kisebb szivességeket tesz az intézmény vezetőjének.

3. Ön milyen döntést hozna a lakóval szemben? (áramlopás: lakó)

4. És milyen döntést hozna az intézmény vezetőjével szemben? (áramlopás: intézményvezető)

A táppénzen levő személy rendszeresen napszámosként dolgozik napi 500 Ft-ért.

5. Ön milyen döntést hozna vele szemben? (táppénzen napszámos)

Egy ember ismerősétől – aki közismerten igen szerény anyagi körülmények között él – ellopja a mintegy 7000 Ft-ot érő rádióját.

6. Ön milyen döntést hozna a tolvajjal szemben? (szegénytől lop rádiót)

Egy ember ismerősétől – aki közismerten jómódban él – ellopja a mintegy 7000 Ft-t érő rádióját.

7. Ön milyen döntést hozna a tolvajjal szemben? (gazdagtól lop rádiót)

Egy ember munkahelyéről mintegy 7000 Ft értékű, társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyat lop el.

8. Ön milyen döntést hozna a tolvajjal szemben? (munkahelyről lop)

A szülő eltartás fejében lányának és vejének 200 ezer Ft-ot adott, akik ennek ellenére szociális otthonba tették.

9. Ön milyen döntést hozna a fiatalokkal szemben? (200 ezer forint de szoc. otthon)

Egy Duna-parton sétáló férfi szeme előtt zuhan a folyóba egy, az úton megcsúszó gépkocsi. Néhány pillanat múlva látja, hogy a vezetője a víz színére emelkedik és segítségért kiabál. A sétáló férfi, bár jól tud úszni, mégsem ugrik a vízbe, hanem tétlenül nézi a vízben vergődőt.

10. Ön milyen döntést hozna a sétáló férfivel szemben? (Dunába esett gépkocsi)

A szomszéd a lakás kéményét nem az előírásoknak megfelelően használja. Ezért részint nagy a bűz, részint állandó a robbanásveszély.

11. Ön milyen döntést hozna vele szemben? (bűdös, robbanásveszélyes kémény)

A több száz éves műemlék épületben lakó tulajdonos a ház tartozása során teljesen megváltoztatta a homlokzatot. Modern ablakkereteket rakott a régiek helyébe, az építés díszítéseit eltávolította.

12. Ön milyen döntést hozna a tulajdonossal kapcsolatban? (műemlékből modern ház)

Egy szűk belvárosi utcán az a kialakult szokás, hogy az autósok a járdán parkolnak. Emiatt a gyalogosok csak „libasorban” haladhatnak a járdán. A környéken több rokkant is lakik, akik kocsijukkal kénytelenek az úttesten közlekedni.

13. Ön milyen döntést hozna az érintett autósokkal szemben? (járdán parkolás)

A kisiparos gépei zavarják a környéken a televízió vételi lehetőségeit.

14. Ön milyen döntést hozna vele szemben (kisiparos gépei zavarják a tv-t)

Egy lakótelepi ház egyik lakója még késő este is rendszeresen bömbölteti magnóját. Emiatt a környéknek nincs éjszakai nyugalma.

15. Ön milyen döntést hozna az ilyen lakóval szemben? (lakótelepi esti magnózás)

Egy szórakozóhelyen ismeretlen hölgy a férfiaknak pénzfizetés ellenében szexuális szolgáltatást ajánl fel.

16. Ön milyen döntést hozna a nővel szemben? (szórakozóhelyi szexuális szolgáltatás)

Egy vállalati vezető közismerten modortalan, goromba. Egyik beosztottját végképp nem állhatja, állandóan beleköt, megalázza. A beosztott emiatt többször kap idegösszeroppanást, végül öngyilkosságot kísérel meg és le kell szívalékolni (rokkantnyugdíjas lesz).

17. Ön milyen döntést hozna a vállalati vezetővel szemben? (vezető miatt öngyilkos beosztott)

A vállalat igazgatója beosztottjaival munkaidő alatt saját házát építtette. Építőanyag-fuvarozáshoz ingyen vette igénybe a vállalat gépkocsiját.

18. Ön milyen döntést hozna az igazgatóval szemben? (igazgató saját házát építtette)

A vállalat főkönyvelőjének van saját lakása. Ennek ellenére szolgálati lakást szerzett, amelyet jelentős összegért újítottak fel számára. Sem bérleti díjat, sem villanyszámlát nem fizet. Eközben a vállalat veszteséges.

19. Ön milyen döntést hozna a főkönyvelővel szemben? (főkönyvelő szolgálati lakása)

A tanács szakigazgatási szervének dolgozója csak annak utal ki szociális segélyt, aki az összeg felét neki átadja. Erről a visszaélésről a tanács vezetői is tudnak, azonban nem intézkednek.

20. Ön milyen döntést hozna a segélyt kiutalóval szemben? (szoc. segélyt felesben kiutaló)

21. Milyen döntést hozna azokkal a tanácsi vezetőkkel szemben, akik minderről tudtak, de semmit sem tettek? (szoc. segílyt felesben felvevő)

Az egyik vidéki kisváros tanácsának osztályvezetője olcsón sajátított ki telket a tanácselnöknek. Viszonzásként az elnök a tanáccsal az osztályvezetőnek lakást vásároltatott, amit nagy pénzért korszerűsített.

22. Ön milyen döntést hozna az osztályvezetővel szemben? (tanácsi osztályvez. telekkiutalás)

23. Milyen döntést hozna a tanácselnökkel szemben? (tanácselnök telekkiutalás)

Egy munkahelyi vezető szexuális kapcsolatot tart fenn egyébként jó dolgozó hírében álló beosztottjával, aki tőle soron kívüli fizetésemeléseket és megemelt jutalmat kap.

24. Ön milyen döntést hozna a munkahelyi vezetővel szemben? (főnök szeretőjét támogatja)

Egy üzemben – a vezető utasítására – fontos népgazdasági terv teljesítése érdekében hónapokon keresztül hétfőre, szabadnap nélkül végeznek nehéz fizikai munkát.

25. Ön milyen döntést hozna az üzemvezetővel szemben? (hétfőgi kötelező munka)

Külföldi céggel kötött szerződés értelmében jelentős mennyiségű mérgező anyag tárolására vállalkozott az egyik hazai vállalat vezetője. Ezzel az államot is nagy mennyiségű devizához juttatta, ugyanakkor az anyag tárolása a környéken élőkre bizonyos kockázatot jelent.

26. Ön milyen döntést hozna a vállalatvezetővel szemben? (mérgező anyag tárolása)

Egy gyárigazgató bizonyos jogi előírásokat figyelmen kívül hagyva eredményesebben gazdálkodik, mint e szabályok alkalmazásával lehetséges volna. A szabályok megkerülése senkinek nem okoz kárt.

27. Ön milyen döntést hozna a gyárigazgatóval szemben? (igazgató szabálysértéssel jól gazd.)

A községi párttitkár és a tanácselnök helyettese a község belte-

rületén levő 50–60 éves tölgyfaligetből 1–1 fát saját céljára kivágott.

28. Ön milyen döntést hozna a párttitkárral szemben? (párttitkár tölgyfája)

29. Milyen döntést hozna a tanácsi vezetővel szemben? (tanácselnök tölgyfája)

Egy fiatal adminisztrátornővel munkahelyi vezetője több ízben próbált meg meghitt viszonyt létesíteni. Erre a lány nem volt hajlandó. Ezt követően főnöke – arra hivatkozással, hogy munkáját nem látja el kellő szorgalommal – alacsonyabb munkakörbe helyezte.

30. Ön milyen döntést hozna a munkahelyi vezetővel szemben? (főnök szex. elutasítása miatt lefokoz)

Ez vezető azt tapasztalja, hogy beosztottja rossz döntéseket hoz, amelyekkel sok embernek okoz bosszúságot. Bár megbírálja, „kifelé” azonban megvédi, mert ha nem ezt tenné, az intézmény egészének hitelét rontaná.

31. Ön milyen döntést hozna a vezetővel szemben? (befelé bírálja, kifelé megvédi a beoszt.)

A munkahelyi vezető az egyik dolgozót azért helyezi alacsonyabb munkakörbe, mert az illető tevékenységéről hamisan informálják. Később kiderül az igazság, a dolgozót azonban nem „rehabilitálják”.

32. Ön milyen döntést hozna a vezetővel szemben? (téves büntetés rehabilitáció nélkül)

A vendéglőben az üzletvezető nyáron 14 éven aluli diákokat is foglalkoztat napi 14 óra időtartamban 150 Ft-ért.

33. Ön milyen döntést hozna az üzletvezetővel szemben? (gyermekmunka 14 órában 150 Ft-ért)

Egy intézmény vezetője azért bocsátja el egyik eredményes dolgozóját, mert az nem ért egyet döntéseivel, s ezt nem rejti véka alá. Az elbocsátás után a munka hatékonysága az adott helyen bizonyíthatóan csökken.

34. Ön milyen döntést hozna a vezetővel szemben? (jól dolgozó szókimondó elbocsátás)

Egy igazgató néhány gazdaságtalan termék előállítását azért

nem szünteti meg, mert tudja: ha ezt tenné, sok jó dolgozót el kel-
lene bocsátania, akik a környéken nem kapnának munkát.

35. Ön milyen döntést hozna az igazgatóval szemben? (inkább
veszteséges, mint munkanélküliség)

Egy vezető mindig következetesen betartja az érvényben levő
előírásokat. Ebből a magatartásából azonban nemcsak saját vállá-
latának, az irányítása alatt álló dolgozóknak, de a népgazdaság-
nak is jelentős kára származik.

36. Ön milyen döntést hozna a vezetővel szemben? (előírások be-
tartásából kár származik)

Egy vállalati igazgató utasítására termelési érdekből a gyár
szennyvizét a közeli tóba vezeti. A halgazdaság halai elpusztul-
nak.

37. Ön milyen döntést hozna az igazgatóval szemben? (szenny-
vizet a tóba)

Egy titkárnő arra veszi rá főnökét, hogy rendkívüli fizetésemé-
lés és egyéb juttatások fejében létesítsen vele szexuális kapcsolatot.

38. Ön milyen döntést hozna a nővel szemben? (titkárnő szerető
lesz fizetésemelésért)

A dolgozó a vállalatnál tapasztalható visszaélések leleplezése
céljából közérdekű bejelentést tett. Ezután formailag teljesen tör-
vényes formában egy – lakásától és a központtól távoli – telep-
helyre helyezték át.

39. Ön milyen döntést hozna az áthelyezésért felelős személlyel
szemben? (belső leleplezés áthelyezés)

A vállalat dolgozója jelezte a vezetőknek, hogy a karbantartók
munkaidő alatt rendszeresen italoznak, egyes gépek balesetveszé-
lyesek, a gyár udvarán hulladékdomb van. Ennek ellenére semmi-
féle intézkedés nem történt.

40. Ön milyen döntést hozna a vállalat felelős vezetőivel szem-
ben? (értesülve a hiányosságokról nem intéz.)

A vállalat vezetője a vállalati tanácsot megtévesztve olyan dön-
téseket is elfogadtat, amelyek nem szolgálják a vállalat érdekeit.

41. Ön milyen döntést hozna a vállalatvezetővel szemben? (vállá-
lati tanács megtévesztése)

A dolgozó a vállalathoz történő belépése napján munkavégzés

közben rosszul lett és balesetet szenvedett. Kórházba szállították, ahonnan azonban azonnal kiengedték. Másnap – bár erre semmiféle bizonyíték nem volt – betegségére hivatkozással alkalmatlannak minősítették és kiadták a munkakönyvét. Noha az elvégzett munkáért a bérét kifizették, azonban munkakönyvébe az egy napi alkalmazást nem vezették be. Balesetéről jegyzőkönyvet sem vettek fel.

42. Ön milyen döntést hozna a vállalati döntésért felelős személlyel szemben? (belépés napján baleset; nem veszik fel)

A kisközség egyetlen kulturálódásra lehetőséget nyújtó helyét: a mozi hosszú évekre be kell zárni, mert az erre illetékes nem gondoskodott idejében a filmszínház folyamatos karbantartásáról, s így az épület életveszélyessé vált. Az egyszeri nagyszögű felújításra pedig nincs elegendő pénz.

43. Ön milyen döntést hozna a karbantartásért felelős személlyel szemben? (mozi elhanyagolása)

ABC-üzletben a vásárlóra az egyik eladó azt akarta rábizonyítani, hogy a másik boltban vásárolt árut náluk lopta. Ezért a raktárhelyiségbe kísérték, és ott jegyzőkönyvet akartak felvenni. A vásárló blokkal bizonyította, hogy a szóban forgó áru másik boltból származik.

44. Ön milyen döntést hozna az említett bolti dolgozóval szemben? (bolti lopás gyanúsítás)

Szikvízkészítő kisiparos felkérésre kezdte meg tevékenységét. A szövetkezet vállalta, hogy az előállított szódavizet megveszi. Ezt azonban egy idő után minden előzetes bejelentés nélkül váratlanul megtagadta.

45. Ön milyen döntést hozna az ígéretet adó szövetkezeti vezetővel szemben? (szikvízkészítő kisiparos; szövetkezet)

Az elhunyt termelőszövetkezeti tag özvegye 15 éven keresztül kér a tsz-től háztáji földet. Noha már 67 éves, arra hivatkozással nem adnak neki, hogy még nem érte el a nyugdíjkorhatárt.

46. Ön milyen döntést hozna az illetékes tsz-vezetővel szemben? (67 éves tsz-tag özvegye nem kap nyugd.)

A dolgozó a termelőszövetkezet vezetőitől kérte a 25 éves munkaviszony betöltésével járó jubileumi jutalom kifizetését. Ezt az

zal tagadták meg, hogy munkaviszonya a 25 évet két hónappal már meghaladta, késve kérte a jutalmat, így az már nem jár neki.

47. Ön milyen döntést hozna a jutalom jogosságát eldöntő személlyel szemben? (25 éves jutalom késői kérése)

A papírbolt vezetője a közületi árubeszerzőkkel összejátszva a leszámházottnál rosszabb minőségű árut ad el a vevőknek. A hasznon az árubeszerzőkkel osztozik.

48. Ön milyen döntést hozna a boltvezetővel szemben? (papírbolt vezetője, rossz áru)

A boltban műanyag padlóból háromnegyed méterrel többet akartak vásároltatni, mint amennyit a vevő szeretett volna. (A többletköltség 400 Ft lett volna.) Arra hivatkoztak, hogy a maradék darabbal nem tudnak mit kezdeni. Mivel a vevő erre nem volt hajlandó, a boltvezető gorombán kiutasította az üzletből.

49. Ön milyen döntést hozna a boltvezetővel szemben? (műanyag padló, goromba boltvezető)

A Tűzép-telep csak úgy hajlandó szenet eladni, hogy 40% jó minőségű szénhez 60% gyenge minőségű szenet kever. Ez a keverék a központi fűtéshez használhatatlan.

50. Ön milyen döntést hozna a döntést hozóval szemben? (40% jó, 60% rossz minőségű szén)

Az építkezéshez vásárolt nagy mennyiségű téglá többsége selejtesnek bizonyult, amit az eredeti célra nem lehet felhasználni. Az árusítóhely vezetője arra hivatkozva nem hajlandó visszacserélni a szállítmányt, hogy azt a telephelyen kellett volna ellenőrizni, illetve kifogásolni.

51. Ön milyen döntést hozna a telepvezetővel szemben? (selejt téglá)

Az egyik – több száz embernek otthont adó – lakótelep összes nyilvános telefonja heteken keresztül használhatatlan. Életveszély esetén sem lehet a közelből telefonálni.

52. Ön milyen döntést hozna a karbantartásért felelőssel szemben? (lakótelepi telefon használhatatlan)

A gázművektől kapott ígéret szerint az év elején megkezdett csőfektetési munkák végeztével az utcában lakók ősztől gázzal fűthetnek. Ennek megfelelően a lakók átalakították fűtési rendsze-

rüket. A rossz munka miatt azonban még decemberben sem tudtak gázzal fűteni. A hideg lakásokban sokan megfáztak.

53. Ön milyen döntést hozna az ígéretet adó személlyel szemben? (gázművek késik, lakások hidegek)

Az ország egyik falujának fiataljai lakóhelyüktől több száz kilométerre vállalnak munkát, mert a környéken nem tudnak szaképzett munkásként elhelyezkedni.

54. Ön milyen döntést hozna az ezért a helyzetért felelős személlyel szemben? (faluban nincs munka, ingáznak)

Az utcában csatornát fektetnek. A munka rossz szervezése miatt több mint egy hónapon keresztül több száz méteres hosszban nem lehet behajtani az ott levő házakhoz.

55. Ön milyen döntést hozna a munka megszervezéséért felelős személlyel szemben? (csatornázás miatt nem lehet közlekedni)

A község vízellátását szolgáló kút és a víztározók zavarják a közelben levő bolt, s több magánház megközelítését. A terv elkészítésekor ezeket a szempontokat nem vették figyelembe.

56. Ön milyen döntést hozna a tervezőkkel szemben? (kút és víztározó zavarja a közlekedést)

Rokkantsága miatt a gyermek képtelen szülőjét ápolni. Ezért az idős és magatehetetlen szülőt azzal az ígérettel adták ki a kórházból, hogy heteken belül elhelyezik szociális otthonban. Erre azonban fél év után sem került sor.

57. Ön milyen döntést hozna az ígéretet tevő személlyel szemben? (öregot kórházból ki, szoc. otthonba nem)

A belváros magántulajdonban álló kisméretű zöldterületét a tanács butikok létesítése céljából kisajátította.

58. Ön milyen döntést hozna a kisajátítást engedélyező személlyel szemben? (belvárosi zöldterületen butik)

A tanács a lakóházak közötti kis területű parkban engedélyezte garázsok építését.

59. Ön milyen döntést hozna az engedélyt kiadó személlyel szemben? (kis parkban garázsok)

A községi tanács vízvezetékét építtetett, amelynek vizét azonban csak öntözésre lehet használni. A lakosokkal viszont évente több, mint 2000 Ft-ot fizettet.

60. Ön milyen döntést hozna az intézkedésért felelős személlyel szemben? (öntözéshez vízvezeték)

A tanács szolgálati lakás korszerűsítése céljából a bontást megkezdte, az építkezési anyagot a helyszinre hordatta, majd a munkálatok abbamaradtak. Az építőanyagokat senki nem őrzi, így azokat folyamatosan lopják.

61. Ön milyen döntést hozna az átalakításért felelős személlyel szemben? (építőanyag hűtlen kezelése)

A község főutcájában évek óta megoldatlan a belviz elvezetése. A tanács 800 ezer Ft-ot költött a munka megterveztetésére, a kivitelezésre viszont csak 400 ezer Ft maradt, és ezt az összeget sem a legkritikusabb térségben használták fel.

62. Ön milyen döntést hozna az intézkedésért felelős személlyel szemben? (800 ezer tervezés, 400 ezer kivit.)

A tanács több olyan lakást utalt ki, amelyet nem lehet elfoglalni, mert lakók laknak benne.

63. Ön milyen döntést hozna a kiutalásért felelős személlyel szemben? (lakott lakások kiutalása)

A művelődési ház vezetője évek óta hirdet idegen nyelvi tanfolyamokat. Ezek azonban – a rossz szervezés miatt – vagy meg sem indulnak vagy még az első évben abbamaradnak.

64. Ön milyen döntést hozna a vezetővel szemben? (nyelvtanfolyamok elmaradnak)